

мам, від дотримання яких не може відступити жоден суб'єкт, вказує на тенденцію «імперативізації» міжнародного права у цілому.

Ключові слова: міжнародно-правова система, норми міжнародного права, норми *jus cogens*, імперативізація.

Summary

Driomina-Volok N. V. «Imperativisation» of International Law. — Article.

The article examines a phenomenon of emergence and development of the peremptory norms concept in international law. Increasing importance of *jus cogens* norms in the international legal normative system shows that consensus has been reached with respect to certain norms of international law shall be given a «supraconventional» rank. States' agreement of granting the universally binding status to a number of norms from which no derogation is permitted, demonstrates a tendency of international law imperativisation, in general.

Keywords: international legal system, international legal norms, norms of *jus cogens*, imperativisation.

УДК 340.12:1:316.485.26

І. С. Смазкова

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ТЕРОРИЗМУ

На кожному етапі свого розвитку людство придбаває, втрачає і спостерігає різного роду суперечності, які вимагають неодмінного вирішення. З одного боку — великі досягнення науково-технічного прогресу, розвиток демократії та свободи, з іншого — найгостріші та найнебезпечніші глобальні проблеми, вирішення яких все ще не знайдено. Події останніх десятиліть свідчать про ще одну дуже небезпечну хворобу (за масштабом — вже епідемією) людства — тероризм. Сучасні події показують, що проблема тероризму як особливого феномена буття сучасної людини далека від свого вирішення, незважаючи на зростаючу кількість наукових досліджень. Складність цього феномена диктує необхідність дослідження його на фоні (у контексті) філософського розуміння феномена права. Крім того, для розуміння тероризму і з'ясування особливостей його сучасних форм уявляється актуальним, на наш погляд, розгляд соціально-філософського аспекту цього явища, який розкриває соціокультурну природу тероризму. Даний аспект дозволяє акцентувати увагу на «суб'єктивній» природі феномена, що впливає з екзистенціального досвіду, світогляду й етичних уявлень.

В. С. Нерсесянц зазначає, що «Філософія права займається дослідженням значення права, його сутності та поняття, його підстав та місця у світі, його цінності та значущості, його ролі в житті людини, суспільства та держави, у долі народів та людства» [5, 7].

Однак філософське розуміння, філософське обґрунтування права передбачає звернення до філософської проблеми сутності людини, природи людини, а отже, її природних прав. Так, на думку Г. Коінга, «...філософія права, не відмовляючись від пізнання питань суто юридичних, повинна виходити за межі даної

сфери, пов'язувати правові феномени, які розуміються як явище культури, з вирішенням загальних та принципових питань філософії» [7, 17–18].

Таким чином, філософсько-правовий аналіз передбачає розгляд такого загального та принципового філософського питання, як сутність людини, тобто природа людини та природні права людини, які впливають із цієї природи. Природне ж право означає сукупність принципів і прав, які впливають з природи людини та є незалежними від соціальних умов.

Сутність людини, за К. Марксом, являє собою сукупність всіх суспільних відносин. Отже людина може реалізувати свою сутність тільки в суспільстві, через певну систему зв'язків і відносин і, перш за все, через колективну працю. Звідси вчення К. Маркса про відчуження треба розуміти як вчення про втрату людиною своєї сутності: коли суспільство по відношенню до людини виступає як середовище, яке не надає людині можливості для реалізації її сутності, виникає ставлення до цього суспільства як до чужого, ворожого, з яким доводиться боротися.

Оскільки праця людини розвивається у напрямку формування з неї вільної творчості, сутність людини — це не просто абстрактна праця, а вільна творчість. Так, системними складовими сутності людини є «створення знарядь праці та самого процесу продуктивної праці, формування суспільних відносин, розвиток мислення та засобів комунікацій, розвиток уміння ставити та реалізовувати цілі та, нарешті, досягнення свободи за допомогою розвиненої, творчої праці. Так само, як неможливо говорити про сенс та напрям історії, розриваючи на частини системне ціле «людина — суспільство», так само не можна вирвати із системного складу людської сутності який-небудь один, нехай навіть дуже важливий, компонент» [1, 253–254]. Із цього випливає, що головним моментом природного права є право людини на свободу і творчість. Але реалізація вільної творчості — це ідеал, точка зору «належного», а фактично у сфері «сущого» людина часто опиняється зовсім чи майже зовсім позбавленою цього права.

Щодо ідеї належного, то П. І. Новгородцев, наслідуючи І. Канта, відстоює думку про її незалежність від зовнішнього і внутрішнього досвіду [6, 18]. Іншими словами, у цьому випадку в наявності є спроба відмови від обґрунтування природного права історією.

Цю суперечність між сущим і належним О. А. Івакін пропонує вирішувати таким чином: людина є не тільки соціальною, але й універсальною істотою, тому слід враховувати ту обставину, що її включено не тільки до історії виникнення і розвитку соціуму, але і до історії Універсуму. «Сутність людини — свобода, може здійснитися тільки в лоні навколишньої природи і всередині певного атрактора її розвитку (іншими словами, каналу її еволюції» [2, 82]. Звідси, людина має право і обов'язок розвиватися у певному напрямі, у певному «еволюційному каналі». «Природне право — це не порожня абстракція, а право людини на вільне і творче життя в каналі еволюції всіх форм буття у напрямку до Абсолюту (Універсуму, Бога)» [2, 83].

В аспекті цього дослідження правом та одночасно — обов'язком кожної людини є розвиток її мислення, свободи і творчості. Якщо хтось чи щось ро-

бити замах на ці цінності, людина або деградує, або протестує і бореться, бо це є замахом на її спосіб існування, тобто — сутність.

Таким чином, природні права людини виглядають абстрактно, коли їх просто перелічують: право на життя, право на свободу, право на власність тощо. Конкретно ж ці права повинні виглядати як право на благо, щасливе життя, як право на свободу від усіх форм відчуження та свободу для творчого, вільного розвитку, як право на духовну, інтелектуальну власність, а також і на матеріальну власність як умову здійснення духовної власності, тобто внутрішнього світу людини. «Отже, сутність, спосіб формування людини — це її вихід, який нескінченно розширюється за свої власні наявні межі. Коли не відбувається такого залучення до безмежного, людина відчужується від своєї сутності. Безліч форм відчуження викликана до життя соціальними причинами. Проте цілком ясно, що весь обсяг існуючого у світі відчуження сучасної людини аж ніяк не може бути ліквідований однією лише соціальною перебудовою, якою-небудь соціальною революцією» [1, 314–316].

Сказане, звичайно, не є запереченням значущості соціальних змін, бо конкретизація прав людини значною мірою залежить від наявності системи сприятливих соціальних умов, таких як, наприклад, мирне життя, демократичний устрій, оскільки вони у результаті дають можливість реалізувати людині внутрішню потребу до особистого щастя в широкому його розумінні. Але можливість ще не є дійсність. Сприятливі зовнішні фактори надають людині ту форму свободи, що умовно можна назвати як свободу «від», але що не дає автоматично свободу «для». Іншими словами, неможливо відривати внутрішній світ людини від зовнішніх умов її буття. Людина і суспільство — це діалектична суперечність. Суспільство надає можливість людині реалізувати свій творчий потенціал, право на свободу «для», але це відбувається тільки у тому разі, якщо суспільство ставиться до окремої особистості не вороже і не байдуже. І нарешті, в реалізації прав людини багато чого залежить від самої людини.

Сучасна глобалізація викликана необхідністю об'єднання людства перед лицем загроз, що породжують сучасні глобальні проблеми, однією з яких є тероризм. Без вирішення цих проблем, під серйозним питанням залишається не тільки здійснення природних прав людини, досягнення нею щастя, але й навіть подальше існування життя на землі взагалі.

Вище було названо декілька глибинних суперечностей, які породжують суперечність між природним та позитивним правом. Це — суперечність між суцим та належним, між свободою та відчуженою необхідністю тощо.

Найважливішою з них є суперечність між індивідом та суспільством. Принаймні І. О. Ільїн вважав її головною суперечністю людського життя. Так, наприклад, І. І. Євламп'єв зазначив: «...Найважливішим принципом, на якому Ільїн будує свою концепцію людини, — це переконання у глибокій і нерозв'язній суперечності людського буття. З одного боку, фундаментальною характеристикою кожної людини є її абсолютна індивідуальність, яка обумовлює її відокремленість від інших людей, її «самітність». Але, з іншого боку, всі люди єдині в якійсь надчуттєвій духовній цілісності, у своїй вищій духовній суті. Всі най-

важливіші явища індивідуального і суспільного життя Ільїн зводить до зазначеної суперечності. Перш за все це стосується феномена права» [3, 8].

Усі форми об'єднання людей пов'язані з прагненням до вирішення цієї суперечності. Так, наприклад, об'єднання за етнічним чи за конфесійним чинником на певний час суто просторово поділяє людей на «близьких» та «далеких», «своїх» та «чужих». Проте історичний процес об'єднання людей, створення все більш і більш великих спільнот, колективів приводить до того, що ці, немов би абсолютно зрозумілі, поняття парадоксальним чином зіткаються. Людині стає важко зрозуміти, хто для неї є «близьким». У зв'язку з цим постійно виникає питання про справедливість.

Уявляється, що саме суперечність між індивідом та суспільством (одиничним та загальним) проявляється у формі суперечності між справедливістю та несправедливістю. У зв'язку з цим виникає запитання, як вирішити ці проблеми?

Саме на вирішення суперечності між справедливістю та несправедливістю націлена, у кінцевому підсумку, філософія права (а отже, філософсько-правовий аналіз будь-якої соціальної проблеми). Так, С. Л. Франк вважав, що «філософія права — за основним традиційно типовим її змістом є пізнання суспільного ідеалу, з'ясування того, яким повинен бути благий, розумний, справедливий, «нормальний» устрій суспільства» [9, 135].

Будь-яка філософсько-правова ідея як шлях вирішення цієї проблеми обов'язково повинна формулювати якийсь ідеал. Такий ідеал, наприклад, пропонується в Євангелії у вигляді найпринциповішого та незаперечного, але дуже важкого для людини рішення: чужих, ворогів у нього бути взагалі не повинно. Спасіння людини — в любові та прощенні. «Вихідний сенс, що був заданий на ранніх етапах історії релігійно-моральним сприйняттям соціального життя, зберігається в ідеї справедливості і до сих пір» [4, 205].

Окрім «не вчинення опору злу насильством» є інша спроба тлумачення релігійних вчень — це вчення про насильство (добро повинне бути з кулаками). Існує дійсна суперечність між двома цілковито протилежними шляхами вирішення проблеми, конфлікту. Питання щодо розв'язання цієї суперечності турбувало людину ще з початку її свідомого мислення. Хто має рацію? Сильний. У сильного завжди безсилий винуватий. Відомим є спір Сократа (Платона) з Фразімахом на цю ж тему. Сильний завжди має рацію, стверджував Фразімах. Справедливість — це право сильного. Й іншої справедливості немає. Саме таке право, освячене відповідною філософією права, породжує в народних масах спочатку тупу покірність, проте пізніше — несподіваний опір, найчастіше — «безглуздий і нещадний»: саме таке визначення російського бунту було надано О. С. Пушкіним.

П. І. Новгородцев, який стояв на позиціях гуманізму, дуже добре бачив згубні наслідки подібної точки зору. Тому він послідовно критикував правову концепцію, яка переважала за його часу, і називав її «філософією легального деспотизму», тому що засадою права вважалася державна влада, яка укріплювалася на праві сили [6, 19].

Тільки після з'ясування усіх цих філософських питань можна говорити

про тероризм як одну з форм, один із способів — безсумнівно, неадекватного, перекошеного, насильницького — вирішення суперечностей: «індивід — суспільство», «справедливість — несправедливість». «У правовій реальності втілено все розмаїття людських здібностей та можливостей, прагнень та душевних імпульсів. Правова реальність виступає смисловим і діяльним полем, на якому може бути втілене соціально-духовне життя людини у його повноті та цілісності» [4, 275]. «Без справедливості як якості особистості, без відповідних ціннісних орієнтацій не може функціонувати і справедлива правова система» [7, 223].

Таким чином, впливає висновок про те, що феномен тероризму слід віднести до розділу філософії права — онтології права, оскільки його сутність як і «...сутність власне правових явищ розкривається через поняття «справедливість» [7, 35–36]. Слід підкреслити, що у змістовному, конкретному розумінні філософсько-правовий аналіз означає, що тероризм повинен бути досліджуваним на основі та у постійному контексті філософського розуміння феномена права.

Це передбачає розгляд таких принципових філософських питань, як сутність (природа) людини та природні права людини, які впливають з її природи. Людина може реалізувати свою сутність тільки в суспільстві, через певну систему зв'язків і відносин, що забезпечує ефективність її трудової діяльності. З одного боку, основною характеристикою кожної людини є її абсолютна індивідуальність, яка обумовлює її відокремленість від інших людей, її «самітність» (І. О. Ільїн), а з іншого, всі люди входять до єдиної соціальної системи, мають загальнолюдські цінності і тому єдині у своїй матеріальній та духовній цілісності. Тому людина і суспільство — це діалектична суперечність, яка полягає у тотожності їхнього взаємовідштовхування та взаємопритягнення.

З одного боку, тільки суспільство надає можливості людині реалізувати право на вільний розвиток її творчого потенціалу, а з іншого — саме суспільство може гальмувати розвиток особистості, створювати різноманітні форми відчуження людини від її сутності. І ця суперечність з необхідністю має свій прояв у рівні справедливості, а також і несправедливості життя людини у суспільстві. Саме цей рівень проявляє себе у формі суперечностей між суцим та належним, між свободою та відчуженням і, зрештою, все це виявляється у формі суперечності між природним та позитивним правом, відносинами між індивідом та суспільством.

Саме на шляхи та способи вирішення всіх цих тісно взаємопов'язаних між собою суперечностей і спрямований інтерес філософії права в процесі вирішення нею будь-якого серйозного соціального феномена, у тому числі і феномена тероризму.

Слід підкреслити, що тероризм як соціокультурний феномен являє собою конкретно певні історичні форми, що виражаються в соціально-протестовних рухах опозиційних організацій, що прагнуть досягти певних політичних цілей або радикального соціально-політичного перетворення суспільства шляхом застосування стратегії психологічного насильства.

При класифікації типів тероризму дослідникам необхідно акцентувати увагу на його соціокультурний критерій — мотиви, цінності, моральні норми й ідеали, що становлять світогляд суб'єкта тероризму.

Так, відповідно до даного критерію, у науковій літературі виділяють альтруїстичний тероризм і ісламо-фанатичний тероризм.

Альтруїстичний тероризм являє собою особливий конкретно-історичний різновид тероризму в умовах царської Росії другої половини XIX — початку XX ст., суб'єктом якого виступала ліворадикальна народницька інтелігенція. Даний тип тероризму має кілька сутнісних рис: крайній альтруїзм, що ґрунтується на безумовному пріоритеті блага суспільства над інтересами індивіда; примат автономної моралі (радикальний моралізм); демонізацію образу влади («самодержавства»).

Ісламо-фанатичний тероризм являє собою конкретно-історичний вид тероризму, що зародився в надрах ісламського фундаменталізму в ході розмежування екстремістського і помірною крила. Його основними сутнісними рисами є: фанатична релігійність; фаталізм; духовний протест проти нав'язування ліберальних цінностей, що історично склалися в лоні світської західної «ліберально-демократичної» цивілізації, нігілістичної у відношенні власних духовних (християнських) основ.

Вивчення соціокультурного аспекту тероризму дозволяє по-новому глянути на сутнісну природу тероризму, його місце в суспільстві й культурі. Даний аспект показує метафізичну глибину й соціокультурну обумовленість феномена тероризму, дозволяє сформувати більш правильне юридичне визначення явища тероризму для більш точного й коректного вживання самого терміна в політичній діяльності.

Література

1. Ивакин А. А. Диалектическая философия : монография / А. А. Ивакин. — О. : Юрид. л-ра, 2003. — 352 с.
2. Ивакин А. А. Философские основания естественного права / А. А. Ивакин // Юридический вестник. — 2006. — № 1. — С. 81–84.
3. Ильин И. А. Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. В 2 т. Т. 2 / И. А. Ильин. — С.Пб. : Наука, 1994. — 544 с.
4. Малахов В. П. Философия права : учеб. пособие / В. П. Малахов. — М. : Акад. проект ; Екатеринбург, 2002. — 448 с.
5. Персесянц В. С. Философия права / В. С. Персесянц. — М. : ИОРМА-ИПФРА, 2005. — 656 с.
6. Новгородцев П. И. Капт и Гегель в их учениях о праве и государстве / П. И. Новгородцев ; предисл. А. П. Альбов. — С.Пб. : Алетейя, 2000. — 320 с.
7. Дапільяп О. Г. Філософія права / О. Г. Дапільяп. — К. : Ін Юре, 2002. — 272 с.
8. Дапільяп О. Г. Философия права / [Байрачца Л. Д., Дапільяп О. Г., Максимов С. І. та ін.]. — Х. : Ексмо, 2005. — 416 с.
9. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. — М. : Республика, 1990. — 511 с.

Анотація

Смазнова І. С. Соціокультурний аспект тероризму. — Стаття.

Аналізуються сутнісні характеристики тероризму у співвідношенні з філософсько-правовими категоріями: насильство, політика, справедливість. Тероризм як соціокультурний феномен являє собою конкретно певні історичні форми, що виражаються в соціально-протестовних рухах опози-

ційних організацій, що прагнуть досягти певних політичних цілей або радикального соціально-політичного перетворення суспільства шляхом застосування стратегії психологічного насильства.

Ключові слова: тероризм, насильство, політика, терор, сучасний тероризм, боротьба з тероризмом, міжнародна співпраця.

Summary

Smaznova I. S. Social and Cultural Aspects of Terrorism. — Article.

Essence descriptions of terrorism in his historical development are analyzed, and also in correlation with philosophical-legal categories: violence, policy, justice. The basic methodological problems of research of modern terrorism are considered: taking of terrorism to the especially political phenomenon or to the criminal crime; absence of the generally accepted differentiation of concepts is terrorism, terror, war, national liberation motion, partisan fight; conditional classification of terrorism.

Keywords: terrorism, violence, policy, terror, modern terrorism, terrorism, fight against terrorism, international cooperation.

УДК 340.5:340.115

А. В. Ткаченко

ЭНИГМА ФУНКЦИОНАЛИЗМА СРАВНИТЕЛЬНОГО ПРАВОВЕДЕНИЯ

Современная картина сравнительно-правовой методологии представляет собой сад, наполненный засохшими и бесплодными цветами [1, 435].

Ввиду наличия в сравнительном правоведении существенных отличий между понятиями «функционализм», «функциональный метод», «функциональный подход», автор считает необходимым подчеркнуть, что в пределах данной статьи оные употребляются как тождественные. «Основным методическим принципом сравнительного правоведения, на котором основываются другие элементы учения о методе — выбор права для сравнительного исследования, объем исследовательских работ, системы понятий и т.д., — является функциональность» [2, 50]. Эта короткая методологическая формула на протяжении последних пятидесяти лет [3] была ядром того «могущественного и, более того, господствующего языка, который повсеместно, планомерно и ежедневно насаживает себя и который в сравнительно-правовых исследованиях главным образом воплощается во «Введении в сравнительное правоведение» [4, 632] К. Цвайггера и Х. Кётца.

Однако связь этой формулы с методологией не является ординарной, эта связь кажется парадоксальной, хотя при углублении в предмет здесь и можно проследить внутреннюю логику развития, — методологическое содержание проявляется в ней не через конституирование, а через отрицание, выявляет себя в функционализме через свое отсутствие, тем самым предоставляя методологии явиться в сферу сравнительно-правового познания только через преодоление